Exilium est nullum malum

Senecas syn på exil i Consolatio ad Helviam matrem

HT 2013

Eamon Hanley

Handledare: Aron Sjöblad
C-uppsats i latin

Innehållsförteckning

Inledning....2

Seneca....3

Consolatio....4

Helvia....6

Senecas syn på exil....7

Paupertas....10

Ignominia....16

Contemptus....18

Senecas *remedium* åt Helvia....19

Retoriska särdrag....21

Menar Seneca det han säger?....22

Översikt....23

Bibliografi....25

Appendix....26

Inledning

Exil kan för de flesta te sig som något ohyggligt och icke önskvärt. Själva tanken att bli borttvungen på obegränsad tid från det ställe där man har slagit sig till ro är något som många av oss inte ens vill kännas vid—det vore ungefär som att berövas sina medborgerliga rättigheter. Exil kan även ha en stark politisk framtoning, och kan tillämpas för att göra sig av med dem som motsvarar oppositionen, d.v.s. de som inte stödjer den rådande politiken. I antikens Rom var exil starkt förekommande; människor kunde bli landsförvisade för diverse brott, såväl äkta som fingerade.[1] Om man råkade vara filosof var risken desto större. Filosofer blev utvisade ur Rom minst tre gånger: 161 f.Kr. samt under Vespasianus och Domitianus välden. Särskilt stoiska filosofer kunde råka illa ut, eftersom deras värderingar inte alltid överensstämde med den rådande kejsarens. Genom att göra vad de ansåg vara sin sociala plikt, även om den råkade trotsa den rådande makten, ådrog stoikerna sig mången politisk fiende.[2]

En av de främsta romerska stoikerna var Lucius Annaeus Seneca d.y., åtalad för att ha begått äktenskapsbrott med Iulia Livilla (dock är den exakta orsaken oviss). Cassius Dio uppger i sin romerska historia (60.8.5) att Messalina, Claudius tredje fru, var avundsjuk på Iulia, dotter till Germanicus och syster till Caligula, främst p.g.a. dennas skönhet och närhet till Claudius. Messalina framstod som en ytterst manipulativ kvinna som lyckades vinna stort inflytande på Claudius. I och med Senecas kopplingar till hovet ansåg hon att han utgjorde ett hot mot henne. Seneca själv var relativt förmögen och inflytelserik och han var väl medveten om att denna ställning kunde ge honom många fiender, men föga visste han om att han förr eller senare skulle kunna råka ut för något som lätt kunde kosta honom hans karriär, om inte hans liv. Han kom Germanicus döttrar väldigt nära, och det var i och med detta, och det att Seneca föraktades av Messalina och otaliga andra, som Messalina kom med påståendet att Iulia hade begått äktenskapsbrott (*adulterium*) med Seneca. Genom att göra detta hoppades hon röja dem båda ur vägen. Seneca dömdes ursprungligen till döden av senaten men Claudius gick i god för honom och lyckades få straffet ändrat till landsförvisning på Korsika (*relegatio in insulam*) med start 23 februari 41 e.Kr.[3] Även Iulia blev landsförvisad, och svalt senare ihjäl.

[1]Irvine, s. 183
[2]ibid.
[3]Meinel, s. 3

Väl på Korsika skrev Seneca en trösteskrift (*consolatio*) till sin mor Helvia, främst för att försäkra henne om att landsförvisningen inte har påverkat honom. Bland annat går han in på själva ämnet exil och försöker förklara just vad exil innebär, hur den uppfattas av hans samtid och hur han själv förhåller sig till exil som begrepp. Tesen han framhåller i skriften är den att exil i sig inte är något ont (*malum*), och för att styrka detta använder han sig av historiska exempel.

Consolatio ad Helviam matrem skrevs mellan 41 och 43 e.Kr. Enligt Abel började Seneca författa den tio månader efter att domen verkställdes.[4] Seneca själv noterar i sin skrift (16.1) att de antika romarna gav kvinnor tio månaders sörjetid. Man kan förmoda att Seneca, av texten att döma (1.2), valde att vänta ut den föreskrivna tiden innan han beslutade sig för att skriva till Helvia i fruktan att hans trösteskrift skulle förvärra situationen i förväg.

I denna uppsats ämnar jag analysera och klarlägga Senecas tes om att exil i sig inte är ett *malum*, med utförlig fokus på de tre *incommoda* (*paupertas*, *ignominia*, *contemptus*), som enligt Seneca medföljer exilen. Jag ämnar även visa hur Seneca själv förhåller sig till dessa *incommoda*. Förutom det skall jag även kortfattat redovisa Senecas *remedium* åt Helvia. Uppsatsen har som mål att besvara följande frågor: Är exil så illa som det verkar? Hur går Seneca tillväga för att trösta Helvia? Hur pass effektivt är hans tillvägagångssätt? För övrigt är alla översättningar från latin till svenska mina egna.

Seneca

Seneca föddes i Corduba mellan 4 och 1 f.Kr (andra säger 1 e.Kr.). Fadern, L. Annaeus Seneca d.ä. (även kallad Seneca rhetor), tillhörde riddarståndet och var författare till *Controversiae* och *Suasoriae*, två handböcker i retorik som han skrev för sina tre söner (de övriga två är Marcus Annaeus Novatus, som sedermera adopterades av Lucius Iunius Gallio och antog namnet L. Iunius Gallio Annaeanus och var även den Gallio som nämns i Bibeln (Apostlagärningarna 18:12-17), samt M. Annaeus Mela). Seneca d.y. kom till Rom vid en tidig ålder och började intressera sig för filosofi. Några av hans läromästare, däribland hans far, var stoiker, och en av dem, Attalus, gjorde stort intryck på honom. Han levde i askes och var för en tid vegetarian. Detta kom att påverka hans hälsa—man antar att han led av astma—och hans far uppmanade honom att upphöra med det för att inte väcka överhetens misstänksamhet. Seneca reste senare till Egypten med sin moster, vars make var dess guvernör. Han återvände till Rom omkring 31 och påbörjade en framgångsrik karriär som talare. Hans talang blev föremål för Caligulas avund, som egentligen ville ha honom dödad men avråddes från det eftersom Seneca ändå var sjuklig och säkerligen skulle dö när som helst.

[4] Abel, s. 163

Såsom har nämnts ovan blev Seneca anklagad för äktenskapsbrott och dömd till exil (41-49). Han blev återkallad till Rom av Agrippina, Neros mor, och gjordes till pretor och Neros lärare. Han drog sig tillbaka från det offentliga livet 62 och ägnade sig åt filosofiska studier. Han åtalades för att ha varit inblandad i den pisoniska sammansvärjningen 65 (det är dock osäkert huruvida han spelade en aktiv roll i den) och beordrades att begå självmord.[5]

Bland Senecas bevarade verk finner vi tre *consolationes* (trösteskrifter), nio traktater som var och en fokuserar på ett visst ämne och som oftast var tillägnade en viss person (*De ira*, *De beneficiis*, *De tranquillitate vitae*, *De otio*, *De constantia sapientis*, *De vita beata*, *De providentia*, *De clementia* och *De brevitate vitae*), 124 *Epistulae morales* tillägnade vännen Lucilius, *Naturales quaestiones*, 9 tragedier samt en satir (*Apocolocyntosis*).

Consolatio

Sedan urminnes tider har människan upplevt sorg, särskilt när en nära anhörig har gått hädan. För vissa kan sorg te sig olidlig, medan andra har utvecklat olika sätt att bearbeta den. Även romarna hade olika sätt att handskas med sorg—Augustus syster Octavia förblev otröstlig efter sonen Marcellus död (*Consolatio ad Marciam*, 2.3), medan hans fru Livia stävjde sin sorg så snart sonen Drusus hade jordfästs (ibid, 3.1).

I antiken var det vanligt med s.k. *consolationes*, eller trösteskrifter, som vanligtvis tillägnades människor som hade mist en anhörig. Genren uppstod i Grekland som en gren inom filosofi vilken retorikerna sedan hade tagit till sig. Dessa skrifter är ofta personligt och känslomässigt laddade, och uppvisar både filosofiska och retoriska särdrag. Själva poängen med en *consolatio* var att försöka identifiera orsaken till det onda och på så sätt framskaffa ett botemedel. En *consolatio* kunde vara av olika längd, alltifrån ett brev till en essä. Den akademiske filosofen Krantor, verksam på 400-talet f.Kr., tillägnade sin *consolatio* vännen Hippokles när denne hade mist sina barn. Cicero använde sig av Krantors skrift i Tuskulanerna och berömmer den nämnvärt i sin egen *consolatio* som han tillägnade sig själv (s.k. *consolatio ad se ipsum*) i samband med dottern Tullias död.

Seneca skrev tre *consolationes* (*ad Marciam*, *ad Polybium* och *ad Helviam matrem*), av vilka de senare två skrevs i exil på Korsika. Både Marcia och Polybius hade mist en nära anhörig—Marcia sonen Metilius, Polybius sin bror (båda skrifter är exempel på s.k. *consolatio mortis*; *ad Helviam matrem* är en s.k. *consolatio exilii*). *Consolatio ad Helviam matrem* är ganska speciell eftersom dess författare, till skillnad från tidigare författare, själv var orsaken till sorgen—Seneca själv påpekar detta faktum:

[5]Se Tacitus, Annaler 15.60-64

> *praeterea cum omnia clarissimorum ingeniorum monimenta ad compescendos moderandosque luctus composita evolverem, non inveniebam exemplum eius, qui consolatus suos esset, cum ipse ab illis comploraretur.*
> Fastän jag för övrigt slog upp alla verk som var skrivna av de mest lysande genierna för att tämja och tygla sorg, fann jag inget exempel på någon som hade tröstat de sina, när denne själv sörjdes av dem. (1.2)

Basore påpekar att den är

> ...the most original and human—and likewise the most orderly—of the three.[6]

Skriften är utan tvekan av väldigt personlig karaktär och ger därför en bra insyn i Senecas världsåskådning, särskilt hans syn på exil och rikedom. Vidare skriver Basore att

> These rather late specimens from Seneca, consequently, show little spontaneity, and abound in stock arguments, rhetorical commonplaces, and declamatory catalogues of examples from history.[7]

Duff skriver följande:

> What gave a Consolation its distinctive value was very much what gives value to any work of art—the genius of its author and his power, within the limitations of an old form, to achieve a fresh result. The special circumstances deplored, the personality of the individual consoled, sometimes even digressions indulged in, and the signal mastery of style displayed, might all open up paths to an original effect.[8]

Av hans *consolationes* är *Consolatio ad Helviam matrem* den som är mest genomsyrad av den stoiska andan.[9] Det kära förhållandet mellan mor och son ger skriften en starkt emotionell prägel.

Bland tidigare författare som har behandlat denna consolatio kan man finna Dartigue-Peyrou (1897), Duff (1915), Favez (1918), Negro (1957) och Abel (1967).[10] Själv har jag haft stor nytta av Peter Meinels avhandling *Seneca über seine Verbannung* (1972), en genomgående analytisk fallstudie i vilken man får en utförlig inblick i Senecas *consolatio*. För övrigt har det kommit till min kännedom efter att denna uppsats hade färdigställts att Magnus Wistrand har utgett en svensk översättning av texten.

---

[6]Basore, s. ix
[7]op.cit., s. vii
[8]Duff, s. 169
[9]Abel, s. 47
[10]En mer utförlig lista förekommer i bibliografins appendix.

Helvia

Väldigt lite är känt om Helvia bortsett från det Seneca förmedlar oss. Han skriver att hon miste sin mor direkt efter födseln och uppfostrades av en styvmor (*amisisti matrem statim nata, immo dum nasceris ... crevisti sub noverca*; 2.4). Vidare miste hon sin bror och sin make med trettio dagars mellanrum. Sedan hon blev änka verkar hon ha levt i Hispania med sin far. Seneca tilltalar henne som *mater optima* (1.1) och *mater carissima* (14.1; 19.3), vilket uppvisar ett kärt förhållande dem emellan. Han berömmer henne (nämnvärt) för hennes karaktär, och nämner även att hon aldrig gjorde något av hänsyn till sig själv; hellre bemödade hon sig med att bara vilja sina barns bästa:

> *tu liberorum tuorum bonis plurimum gavisa es, minimum usa; tu liberalitati nostrae semper imposuisti modum, cum tuae non imponeres; tu filia familiae locupletibus filiis ultro contulisti; tu patrimonia nostra sic administrasti, ut tamquam in tuis laborares, tamquam alienis abstineres; tu gratiae nostrae, tamquam alienis rebus utereris, pepercisti et ex honoribus nostris nihil ad te nisi voluptas et impensa pertinuit.*
> Du har glatt dig mest över dina barns gods och ägodelar, dock har du använt dem minst; du har alltid satt gränser för vår frikostighet, fastän du inte satte några för din egen; du, en dotter i din fars hushåll, har till på köpet skänkt dina förmögna söner gåvor; du har förvaltat våra förmögenheter så pass som om de hade varit dina egna, dock avhöll du dig från dem som om de hade tillhört någon annan; du var sparsam med vår tacksamhet som om du använde dig av främmande ting och vad gäller våra utmärkelser vidkom dig inget utom fröjd och utlägg. (14.3)

Vidare fick Helvia en sträng uppfostran (*bene in antiqua et severa institutam domo*; 16.3) och genom sin *pudicitia* stod hon ut bland övriga kvinnor. Enligt Duff avrådde hennes make henne från att ägna sig åt filosofiska studier.[11] Hon var uppenbarligen, trots sin uppfostran, väldigt kärleksfull och tillgiven gentemot sina barn.[12] Seneca porträtterar henne som en exemplarisk individ—han berömmer henne för hennes kyskhet; hon tycktes aldrig ha förförts av ädelstenar och pärlor. Genom att sky kosmetika och mode framstod hon som dygdig och i och med det menar Seneca att det är själva dygden som stärker henne:

> *non potes itaque ad obtinendum dolorem muliebre nomen praetendere, ex quo te virtutes tuae seduxerunt; tantum debes a feminarum lacrimis abesse, quantum vitiis.*
> Du kan därför inte visa upp ditt kvinnliga namn för att bibehålla smärtan, från vilket dina dygder har åsidosatt dig; du måste hålla dig undan lika mycket från kvinnors tårar som deras laster. (16.5)

[11] Duff, s. 39
[12] Meinel, s. 17-19

Senecas bannlysning kom som en chock för henne, vilken han beskriver som det grövsta sår som har tillfogats henne—

> *gravissimum est ex omnibus, quae umquam in corpus tuum descenderunt, recens vulnus, fateor; non summam cutem rupit, pectus et viscera ipsa divisit.*
> Av alla sår som någonsin har trängt in i din kropp är detta senaste det allvarligaste, det erkänner jag; det har inte bara skadat den yttre huden, utan träffat ditt bröst och självaste innanmätet. (3.1)

—trots det uppmanar han henne att inte sörja honom, dels för att det inte anstår en kvinna av hennes karaktär, dels för att Seneca själv inte ser någon anledning till varför hon borde; tvärtemot försäkrar han henne att han är lycklig trots omständigheterna och tillägger att han inte ens kan göras olycklig (*ipse tibi ... indico me non esse miserum. adiciam, quo securior sis, ne fieri quidem me posse miserum*; 4.3).

Seneca berättar att Helvia hade hälsat på honom och bara två dagar efter att de skildes åt kom domen. Han påpekar att avskedet var Fortunas verk, och att det kanske var bättre så, eftersom Helvia säkert skulle känna mer sorg för honom om hon hade fått besked om domen på plats:

> *nam hoc quoque adversus te crudeliter fortuna molita est, quod te ante tertium demum diem quam perculsus sum, securam nec quicquam tale metuentem digredi voluit.*
> Ty Fortuna förorsakade även detta mot dig på ett grymt sätt, eftersom hon ville att du skulle ge dig av såsom säker och ej i fruktan av något sådant, blott två dagar innan jag störtades. (15.2)

Senecas syn på exil

Senecas definition av exil är lika koncis som kortfattad: *nempe loci commutatio* ([det är] nämligen ett platsskifte; 6.1). Han medger att följande *incommoda* (nackdelar, olyckor) medföljer exilen: *paupertas* (fattigdom), *ignominia* (vanära) och *contemptus* (förakt). Hans huvudpoäng här är att försöka visa att han såsom förvisad inte nödvändigtvis kommer att känna av dessa *incommoda*. Han ger exempel på vart och ett av dem för att demonstrera hur bra ställt han har det jämfört med dem som exemplifieras. Genom att göra detta ämnar han visa Helvia att även om han själv är i exil, betyder det inte nödvändigtvis att han befinner sig i samma sits. Han har tidigare poängterat att exil är i den vedertagna bemärkelsen något hemskt och otänkbart:

> *verbum quidem ipsum persuasione quadam et consensu iam asperius ad aures venit et audientis tamquam triste et execrabile ferit. ita enim populus iussit; sed populi scita ex magna parte sapientes abrogant.*
> Förvisso når självaste ordet öronen hårdare p.g.a. en viss övertygelse och samtycke, och träffar åhöraren såsom något sorgset och förbannande. Ty så har folket bestämt; men de vise frånkänner folkets beslut till stor del. (5.6)

Folkets främsta huvudargument framlägger Seneca i form av parollen carere patria intolerabile est ("att mista ens fosterland är outhärdligt"; 6.2). Seneca kontrar detta genom att visa att exil är något helt naturligt. Han noterar att människan har en benägenhet att ständigt söka sig nya boningar eftersom hon är av en rastlös karaktär:

> *vaga* [sc. *mens*] *et quietis impatiens et novitate rerum laetissima*
> kringirrande och otålig av ro och väldigt lycklig bland nya saker (6.6)

Han observerar att Rom är fullt av utlänningar som har flockats dit av diverse skäl:

> *alios adduxit ambitio, alios necessitas officii publici, alios imposita legatio, alios luxuria opportunum et opulentum vitiis locum quaerens, alios liberalium studiorum cupiditas, alios spectacula; quosdam traxit amicitia, quosdam industria laxam ostendendae virtuti nancta materiam; quidam venalem formam attulerunt, quidam venalem eloquentiam—nullum non hominum genus concucurrit in urbem et virtutibus et vitiis magna pretia ponentem.*
> Några har förts hit av ambition, andra av nödvändigheten av ett allmänt ämbete, andra av en sändebudsplikt som har tillförts dem, andra, sökande sig en lämplig och präktig plats för laster, av lyx, andra av ett begär för högre studier, andra av skådespelen; vissa har dragits hit av vänskap, vissa ser möjligheten för rymlig talang genom att uppvisa styrka; vissa har erbjudit sin skönhet till salu, vissa sin vältalighet—alla slags personer har svärmat in i staden som erbjuder stora priser för både dygder och laster. (6.2-3)

Även på Senecas tid förekom det folkvandringar i massiv skala—hela folkslag som bestämde sig för att helt enkelt söka nya boplatser i fjärran länder av diverse skäl:

> *alios excidia urbium suarum hostilibus armis elapsos in aliena spoliatos suis expulerunt; alios domestica seditio summovit; alios nimia superfluentis populi frequentia ad exonerandas vires emisit; alios pestilentia aut frequentes terrarum hiatus aut aliqua intoleranda infelicis soli vitia eiecerunt; quosdam fertilis orae et in maius laudatae fama corrupit.*
> Några, som har undkommit sina städers spillror orsakade av fientliga styrkor, har fördrivits till främmande [platser] då de har berövats sina egna; andra har förts bort genom inhemska tvister; andra har gett sig av p.g.a. den alltför stora överbefolkningen för att minska trycket; några har drivits bort av farsot eller förekommande jordbävningar eller av några outhärdliga brister av en obördig jord; vissa har fördärvats av ryktet av en fruktbar och mycket prisad kust. (7.4)

Seneca summerar upp det hela genom att konstatera att *omnes autem istae populorum transportationes quid aliud quam publica exilia sunt?* (Men alla dessa folkvandringar, vad är de annat än allmänna landsflykter?; 7.5). Jag skulle vilja påpeka att det beror helt och hållet på kontexten—de som tvingas från sina hem jämfört med dem som självmant väljer att flytta. Skulle det vara rimligt att påstå att den sistnämnda gruppen anser sig vara i exil? Paradoxalt nog hävdar Seneca att det i princip inte finns någon exil, eftersom själen inte kan känna av den. Han anser att vart man än beger sig finns två saker till hands:

duo quae pulcherrima sunt, quocumque nos moverimus, sequentur: natura communis et propria virtus.
Vart vi än beger oss, kommer två mycket ljuvliga saker att medfölja: den allmänna naturen och vår egen dygd. (8.2)

Dessa två, menar Seneca, är allt människan behöver för att kunna klara sig i världen, och tillskriver dessa två någon sorts skapare av universum (*quisquis formator universi*), vare sig en allsmäktig gud (*deus ... potens omnium*), ett okroppsligt förnuft (*incorporalis ratio*), en gudomlig ande (*divinus spiritus*) eller ödet (*fatum*). Med detta argument försöker Seneca visa att exil är en naturlig företeelse som kan liknas vid stjärnornas och planeternas omlopp.

Lindberg skriver att "Världen är mitt fädernesland, är det vanliga slagordet för att uttrycka likgiltigheten inför trånga gemenskapsgränser och snäva perspektiv. Den vise är lycklig var han än hamnar enligt principen *Ubi bene, ibi patria*, där det är bra, där är mitt fädernesland. Å andra sidan råder landsflyktens misär där man inte trivs, var det än råkar vara. Seneca levererar i en av sina skrifter, där han skall trösta sin mor i hennes sorg över att han själv tvingas i exil till Sardinien[13], en rad kosmopolitiska argument: det är vanligt att man byter vistelseort, greker är spridda åt alla håll, likaså galler, inget land har sin ursprungliga befolkning kvar, och var det inte en invandrare (Aeneas) som grundade Rom? För den vise är alla platser bra, om man blott har livets nödtorft."[14]

Seneca alluderar faktiskt till Aeneas i sin consolatio:

Romanum imperium nempe auctorem exulem respicit, quem profugum capta patria, exiguas reliquias trahentem necessitas et victoris metus longinqua quaerentem in Italiam detulit.
Det romerska riket blickar nämligen tillbaka på en förvisad som sin upprättare, som, såsom flykting från ett taget fosterland, förande med sig en liten återstod och sökande ett land långt borta av nödvändighet och fruktan för segraren, leddes till Italien. (7.7)

Meinel skriver att Seneca inte ens behöver nämna Aeneas vid namn eftersom läsaren—särskilt den som kan sin romerska historia—genast skulle dra sig till minnes dennes flykt från det brinnande Troja, åtminstone den som känner till kontexten.[15] Senecas val av ord (*profugum*) reflekterar Vergilius beskrivning av Aeneas som *fato profugus* (förvisad av ödet; Aeneiden 1.2).

[13]En *lapsus calami* för Korsika.
[14]Lindberg (2001), s. 66
[15]Meinel, s. 95

Här bör även noteras att stoikerna förespråkade kosmopolitism, vilken i princip innebär att man är hemma överallt, oavsett var man befinner sig. Utifrån detta synsätt blir begreppet exil oväsentligt, särskilt när Seneca anser att sinnet inte kan kännas vid exil eftersom det är fritt. Vidare påpekar han att inom världen finns det ingen exil, eftersom inget som finns inom jorden är främmande för människan (*nullum inveniri exilium intra mundum potest; nihil enim, quod intra mundum est, alienum homini est*), en tanke som syftar på den stoiska dogmen om världsstaden (kosmopolis). Med tanke på att Seneca var stoiker kan man föreställa sig att han kan ha tänkt på följande sätt: Eftersom jag är stoiker, och eftersom stoikerna förespråkar kosmopolitism, som i sin tur inte känner vid exil, då kan det inte vara möjligt för mig att vara i exil eftersom den inte finns. Man kan alltså säga att även om han dömdes till exil förnekade han själv att det rörde sig om exil. "För den vise är varje ort hans fädernesland, själen kan inte gå i landsflykt", enligt Lindberg.[16] Eftersom stoikerna förespråkade kosmopolitism skulle ett yttrande som carere patria intolerabile est vara ytterst oväsentligt.

Paupertas

I en fiktiv dialog lägger Seneca följande ord i sin samtalspartners mun:

> *at non est haec terra frugiferarum aut laetarum arborum ferax; non magnis nec navigabilibus fluminum alveis irrigatur; nihil gignit, quod aliae gentes petant, vix ad tutelam incolentium fertilis; non pretiosus hic lapis caeditur, non auri argentique venae eruuntur.*
> Men detta land är inte bördigt av fruktbärande och blomstrande träd; det bevattnas ej av stora och farbara flodars bäddar; det framställer inget som andra folk begär, det är knappast bördigt för invånarnas försorg; ingen värdefull sten bryts här, inga guld- och silverådror grävs fram. (9.1)

Seneca besvarar detta på följande manér: genom att unna sig världsliga saker fjärmar man sig alltmer från det förnuftiga. Den rike får ett behov av att ständigt utöka sin prestige så till den grad att han håller skyarna på avstånd. Seneca ber sin samtalspartner betänka möjligheten att föras till ett ställe där den ståtligaste login (*lautissimum receptaculum*) är en enkel hydda. Han nämner det faktum att Roms grundare Romulus levde i en sådan. Han ställer sin samtalspartner mot väggen genom att yttra följande:

> *ne tu pusilli animi es et sordide se consolantis, si ideo id fortiter pateris, quia Romuli casam nosti.*
> Inte är du väl av ett ytterst litet sinnelag och tröstar dig torftigt, om du därför uthärdar detta tappert, eftersom du känner till Romulus hydda? (9.3)

[16] Lindberg (2001), s. 73

Han föreslår att hans samtalspartner svarar med följande ord:

> *istud humile tugurium nempe virtutes recipit? iam omnibus templis formosius erit, cum illic iustitia conspecta fuerit, cum continentia, cum prudentia, pietas, omnium officiorum recte dispensandorum ratio, humanorum divinorumque sententia. nullus angustus est locus, qui hanc tam magnarum virtutium turbam capit; nullum exilium grave est, in quod licet cum hoc ire comitatu.*
> Tar nämligen denna ringa hydda emot dygderna? Då skall den vara finare än alla tempel, när rättvisa, när självbehärskning, när visdom, rättfärdighet och förnuftet av den rätta indelningen av alla plikter och de mänskligas och gudomligas begrepp betraktas däri. Ingen plats, som omfattar denna hop av så stora dygder, är trång; ingen exil är hård, i vilken man får gå med detta sällskap. (9.3)

För Seneca gör det helt detsamma om han befinner sig i ett så påvert tillstånd. För honom spelar rikedomar en ringa roll, ty de är externa ting som är utom ens kontroll.

Det första av ovannämnda *incommoda*, *paupertas*, verkar inte ha påverkat vissa landsförvisade. Seneca tar som exempel Marcellus (konsul 51 f.Kr.) som levde i exil i Mytilene. Brutus nämner i sin skrift *De virtute*—som Seneca använde sig av—att han såg Marcellus levandes så lyckligt i den grad som människans natur tillät (*quantum modo natura hominis pateretur, beatissime viventem*, med Senecas ord), så till den grad att när han återvände till Rom utan Marcellus,

> *visum sibi se magis in exilium ire ... quam illum in exilio relinqui.*
> ansåg han mer att han [Brutus] gick i exil ... än att han [Marcellus] lämnades kvar i exil. (9.4)

Senecas följande val av ord tycks uppvisa en sorts extas:

> *o fortunatiorem Marcellum eo tempore, quo exilium suum Bruto adprobavit, quam quo rei publicae consulatum! quantus ille vir fuit, qui effecit, ut aliquis exul sibi videretur, quod ab exule recederet! quantus vir fuit, qui in admirationem sui adduxit hominem etiam Catoni suo mirandum!*
> Hur mer lyckad var Marcellus vid denna tid, då han vann mer bifall av Brutus som landsförvisad än av staten som konsul! Vilken man han var, som såg till att han syntes sig själv vara förvisad, eftersom han skildes åt från en förvisad! Vilken man han var, som tilldrog åt sig beundran även av den som bör beundras av hans landsman Cato! (9.5)

Caesar seglade förbi Mytilene eftersom han inte förmådde se en vanärad man (*deformatum virum*), skriver Seneca; detta tycks vara Caesars bild av Marcellus, som själv knappast lär ha uppfattat det så. Han lyckades uthärda sin exil med tålamod, trots att *paupertas* medkom (*quamvis ... paupertas sequeretur*; 10.1). Seneca konfronterar läsaren med följande fråga:

num dubitas, quin se ille Marcellus tantus vir sic ad tolerandum aequo animo exilium saepe adhortatus sit: "quod patria cares, non est miserum. ita te disciplinis imbuisti, ut scires omnem locum sapienti viro patriam esse..."
Inte tvivlar du väl på att Marcellus, sådan man som han var, således ofta uppmanade sig själv att uthärda sin exil med jämnt sinne? "Att mista fosterlandet är inte olyckligt. Sålunda har du vigt dig åt studier, för att veta att varje plats är en hemvist för den vise..." (9.7)

Menar Seneca att vi alla borde följa Marcellus exempel? Ja, anser han, sålänge man kan lära sig uthärda *paupertas*:

quantulum enim est, quod in tutelam hominis necessarium sit! et cui deesse hoc potest ullam modo virtutem habenti? quod ad me quidem pertinet, intellego me non opes sed occupationes perdidisse. corporis exigua desideria sunt. frigus summoveri vult, alimentis famem ac sitim extinguere; quidquid extra concupiscitur, vitiis, non usibus laboratur.
Ty hur lite det är som är nödvändigt för människans försorg! Och kan detta fattas den som har blott något av dygd? Vad gäller mig, vet jag att jag har förlorat inte rikedomar utan mina befattningar.[17] Kroppens begär är ringa. Den vill undanhålla kylan, mätta hungern och släcka törsten genom näring; allt det som begärs utanför plågas av laster, inte av behov. (10.1-2)

Seneca framvisar här att det är mer fördelaktigt att nöja sig med mindre än med mer. Hans förakt för lyx framstår här i skarpa ordalag; han drar sig inte för att dra fram det tunga artilleriet och gå till anfall mot storslösarna. Konsumtionen av lyx var stor även på hans tid, och de rikaste var inte rädda för att stoltsera med allehanda lyxartiklar. Seneca menar här att genom att unna sig världsliga saker fjärmar man sig alltmer från det förnuftiga. Han lägger särskild fokus på de rikas matvanor som han anser vara baserade på vanvett och osedlighet. De drar sig inte för att bygga stora kostsamma skepp och färdas oerhört långa vägar bara för att uppnå exklusiv föda, samt även ta till våld ifall nödvändigt. Det är sådant beteende som klart strider mot förnuftet, menar Seneca; varför kan människan inte nöja sig med mindre istället för med mer? Seneca framvisar detta tydligt genom att emfatiskt hävda:

non vultis cogitare, quam parva vobis corpora sint? nonne furor et ultimus mentium error est, cum tam exiguum capias, cupere multum? licet itaque augeatis census, promoveatis fines; numquam tamen corpora vestra laxabitis. cum bene cesserit negotiatio, multum militia rettulerit, cum indagati undique cibi coierint, non habebitis, ubi istos apparatus vestros conlocetis.

[17] *occupatus* innebär här en teknisk term som betecknar den som är så absorberad i livets intressen att han inte ägnar någon tid åt filosofi.

> Vill ni inte betänka, hur små era kroppar är? Är det väl inte galenskap och yttersta vansinne att önska sig mycket när man kan hålla så lite? Och så må ni öka era förmögenheter och utvidga era gränser; dock kan ni aldrig göra era kroppar större. Trots att er verksamhet blomstrar, trots att fälttåget återbär mycket, trots att uppspårade födor samlas ihop från alla håll, kommer ni inte att ha någon plats där ni kan uppställa er prakt. (10.6)

Han påpekar dessutom att naturen har placerat ut föda överallt, men dessa människor förbiser det *velut caeci* (såsom blinda; 10.5) och vandrar genom varje region och färdas över hav, trots att de enligt Seneca gör bättre i att stilla hungern i liten grad än att egga den (*cum famem exiguo possint sedare, magno irritant*). Han ger två exempel på å ena sidan sparsamhet och å andra sidan slösaktighet: Manius Curius Dentatus, som lagade mycket enkel föda (*vilissimum cibum*) med den hand som ofta hade slagit fienden och även lagt en lagerkrans i Jupiters knä på Capitolium, respektive Marcus Gavius Apicius, en epikuré och storslösare som enligt Seneca hade spenderat hundra miljoner sestertier på sitt kök (*sestertium milliens in culinam coniecisset*; 10.9), och som, när han insåg att han var skuldsatt och då började granska sina räkenskaper, tog sitt liv genom gift (*veneno vitam finivit*) när han insåg att han skulle ha blott tio miljoner(!) sestertier kvar. Vad för slutsats kan man dra av detta? Kan man verkligen betrakta en så oerhörd summa som påver? Det är definitivt inte många som kan förfoga över en sådan summa. Som Seneca skriver:

> *quanta luxuria erat, cui centiens sestertium egestas fuit! i nunc et puta pecuniae modum ad rem pertinere, non animi.*
> Vilken lyx det var, för vilken tio miljoner sestertier betraktades som fattigdom! Gå nu och betänk att det är mängden pengar som räknas, inte själens mått. (10.10)

Här kan man tydligt notera hans förakt gentemot storslösarna, vars filosofi inte är den allra bästa enligt honom, särskilt de som mäter och jämför sitt välstånd med pekuniära medel. Det är helt enkelt inte förnuftigt! Med hjälp av dessa två exempel ämnar Seneca visa läsaren att fattigdom är att föredra eftersom den helt enkelt är mer i samklang med naturen (inom stoicismens ramar, förstår sig). Curius porträtteras här som den mer dygdige av de två. Enligt Meinel (1972:144) blev han prisad för sin militära skicklighet och främst p.g.a. sin belåtenhet i de mest anspråkslösa omständigheterna. Apicius är Curius direkta motpol, mer eller mindre synonym med sinnebilden av obehärskat frosseri. Seneca anser att Apicius sista klunk var den hälsosammaste för en av ett så krokigt sinnelag (*illi vero tam pravae mentis homini ultima potio saluberrima fuit*). Betyder det att Apicius självmord var rättmätigt? Enligt stoiskt tänkande saknade Apicius självbehärskning och genom att ta sitt liv lyckades han till slut ta kontroll över situationen. Seneca poängterar att det finns inget som kan tillfredsställa habegär—ju mer man suktar, desto mer fördärvad blir själen.

Vidare låter Seneca sin fiktive samtalspartner yttra följande:

> *at vestem ac domum desideraturus est exsul.*

> Men den förvisade kommer att sakna kläder och hus. (11.1)

Hans svar på detta syftar tillbaka på föregående kapitel: varken kläder eller boning kommer att fattas den förvisade, så länge han använder dem som bruksartiklar, för som han säger krävs det lite för att täcka och nära kroppen:

> *...aeque enim exiguo tegitur corpus quam alitur. nihil homini natura, quod necessarium faciebat, fecit operosum.*
> Ty det krävs lika lite för att täcka kroppen som att nära den. Naturen har inte gjort något besvärligt, som den brukade göra nödvändigt, för människan. (11.1)

Men om han suktar efter präktiga kläder är det inte naturens fel att han är fattig utan hans eget. Seneca anser att även ifall denne blir återställd kommer det inte att tjäna något till eftersom det bara kommer att fattas honom mer av allt han suktar efter än det han suktade efter som landsförvisad (*etiam si illi quidquid amisit restitueris, nihil ages; plus enim restituendo deerit ex eo, quod cupit, quam exsuli ex eo, quod habuit*; 11.2). Vidare nämner han att om denne suktar efter bord som glänser med guldskålar (*aureis fulgentem vasis supellectilem*), silverfat som uppvisar antika konstnärers namn (*antiquis nominibus artificum argentum nobile*), brons utökat till samlarobjekt p.g.a. galna trendsättare (*aes paucorum insania pretiosum*), en hop slavar som trängs in i ett hus hur stort det än är (*servorum turbam, quae quamvis magnam domum angustet*), lastdjur med överfyllda kroppar som är tvungna till att bli övergödda (*iumentorum corpora differta et coacta pinguescere*) samt ädelstenar från alla länder (*nationum omnium lapides*) kommer denne aldrig att tillfredsställas eftersom begäret skulle bara växa alltmer att det till slut skulle klassas mer som en sjukdom än en törst (*non enim sitis illa, sed morbus est*; 11.3). Med detta exempel ämnar Seneca visa precis hur det kan gå om man väljer att överskrida den nivå som har satts av *paupertas*. Varje önskan som utgår ifrån ett vitium är inte att rekommendera, eftersom det lätt tar kontroll över ens karaktär och strider således emot naturen. Den som håller sig inom naturens ramar kommer inte att känna av *paupertas*, däremot den som överskrider gränsen kommer att drabbas av den även om denne är ofantligt rik (*qui continebit itaque se intra naturalem modum, paupertatem non sentiet; qui naturalem modum excedet, eum in summis quoque opibus paupertas sequetur*; 11.4). Enligt Seneca är det själen som berikar oss, den medföljer oss i exil och efter att ha funnit där allt som behövs för att nära kroppen njuter den av sitt goda (*animus est, qui divites facit; hic in exilia sequitur..., cum quantum satis est sustinendo corpori invenit, ipse bonis suis abundat et fruitur*; 11.5). Alla externa ting kan ej överträffa själen, ty de är inte lika beständiga. Inga rikedomar kan överträffa den i fråga om berikande. Vidare kan själen inte lida exil eftersom den är fri, besläktad med gudarna och hemmahörande i varje värld och ålder (*ideoque nec exulare umquam potest, liber et deis cognatus et omni mundo omnique aevo par*; 11.7).

Seneca poängterar att det finns betydligt fler fattiga människor än rika, och hävdar att de fattiga är lyckligare än sina rika motsvarigheter eftersom de inte har lika

mycket att oroa sig över (*immo nescio an eo laetiores sint, quo animus illorum in pauciora distringitur;* 12.1). Han noterar att de rika inte har det lika lätt att ta sig omkring p.g.a. sin last; de måste skära ner på bagaget, och om resan kräver hast lämnar de sina följen bakom sig (*circumcisae sunt peregrinantium sarcinae et quotiens festinationem necessitas itineris exegit, comitum turba dimittitur*; 12.2). De måste även frånsäga sig sina ägodelar i armén eftersom den inte tillåter lyx (*militantes quotam partem rerum suarum secum habent, cum omnem apparatum castrensis disciplina summoveat?*). Då och då väljer de att imitera de fattiga när de överväldigas av en vämjelse av rikedomar (*divitiarum taedium*), något som Seneca äcklas av:

> *dementes! hoc quod aliquando concupiscunt, semper timent. o quanta illos caligo mentium, quanta ignorantia veritatis excaecat, quos timor paupertatis exercet, quam voluptatis causa imitantur!*
> Galningar! Detta, som de då och då begär, fruktar de alltid. O vilket sinnesmörker, vilken sanningsokunnighet förblindar dem som plågas av fruktan för fattigdom, som de efterliknar för njutningens skull! (12.3)

Vad gäller honom, när han blickar tillbaka på exempel från äldre tider, skäms han för att söka efter ord för fattigdom i exil, eftersom, som han noterar, lyxen har nått en så hög nivå att de landsförvisades förmögenheter är större än de antikas arv (*me quidem, quotiens ad antiqua exempla respexi, paupertatis uti solaciis pudet, quoniam quidem eo temporum luxuria prolapsa est, ut maius viaticum exulum sit, quam olim patrimonium principum fuit*; 12.4). Han nämner att Homeros hade en slav, Platon tre, men Zenon hade däremot inga. Vidare ger han tre exempel på karaktärer för att förstärka sin tes om att *paupertas* kan uthärdas i exil: Menenius Agrippa, en patricier som var konsul 503 f.Kr. samt agerade förmedlare (*sequester*) mellan patricierna och plebejerna och på så sätt bringade fred till staten, men trots sin bedrift var han dock så fattig att han begravdes på statens bekostnad (*aere conlato*); Atilius Regulus, när han hade kuvat kartagerna 255 f.Kr., skrev till senaten att hans dagslönare hade gett sig av från hans lantgods, varpå senaten beslutade sig för att förvalta det, och således, som Seneca uttrycker det, blev det romerska folket till hans *colonus*; Publius Cornelius Scipio dog utblottad varpå hans två döttrar tog ut sin hemgift ur statskassan. Betyder det att dessa tre män var olyckligare p.g.a. sina tillstånd? Inte nödvändigtvis, för Seneca noterar att den genomsnittlige med honom samtida landsförvisade har det betydligt bättre ställt. Med denna jämförelse ämnar han visa att denne inte ens borde beklaga sig över sin situation. Dessa tre män, mycket högt stående som de var, tycktes inte bekymras över det faktum att de var utblottade. Seneca avrundar denna deltes—*paupertas non malum est*—genom att påpeka att

> *his ergo advocatis non tantum tuta est, sed etiam gratiosa paupertas.*
> Med dessa tillskyndare är därför fattigdom inte bara säker, utan även gynnsam. (12.7)

Seneca hävdar alltså att den förvisade inte behöver känna av *paupertas* genom att argumentera följande:

> *nullum ergo paupertas exulis incommodum habet; nullum enim tam inops exilium est, quod non alendo homini abunde fertile sit.*
> Därför har den förvisades fattigdom ingen nackdel; ty det finns ingen exil så fattig att den inte är fruktbar i överflöd för att nära en människa. (10.11)

Meinel noterar att den förvisades *paupertas* inte för någon vanära med sig; tvärtemot utökas den drabbades anseende.[18]

Ignominia

Efter att ha fokuserat på *paupertas* ger Seneca sig nu i kast med *ignominia*. Han låter sin samtalspartner ställa följande fråga:

> *quid artificiose ista diducis, quae singula sustineri possunt, conlata non possunt? commutatio loci tolerabilis est, si tantum locum mutes; paupertas tolerabilis est, si ignominia absit, quae vel sola opprimere animos solet.*
> Varför delar du upp på konstfullt manér de saker som kan uthärdas var och en för sig, men inte ifall sammantagna? Platsskifte är uthärdligt, om man blott byter plats; fattigdom är uthärdlig, om den saknar vanära, vilken även allena brukar förtrycka själarna. (13.1)

Hans svar på detta är:

> *si contra unam quamlibet partem fortunae satis tibi roboris est, idem adversus omnis erit. cum semel animum virtus induravit, undique invulnerabilem praestat. si avaritia dimisit, vehementissima generis humani pestis, moram tibi ambitio non faciet; si ultimum diem non quasi poenam, sed quasi naturae legem aspicis, ex quo pectore metum mortis eieceris, in id nullius rei timor audebit intrare; si cogitas libidinem non voluptatis causa homini datam, sed propagandi generis, quem non violaverit hoc secretum et infixum visceribus ipsis exitium, omnis alia cupiditas intactum praeteribit. non singula vitia ratio sed pariter omnia prosternit; in universum semel vincitur.*
> Om du har tillräckligt mycket styrka för vilken del av Fortuna som helst kommer du att ha lika mycket för alla. När dygden har stålsatt din själ en gång garanterar den att den är osårbar från alla håll. Om girighet, människosläktets häftigaste plåga, har släppt taget, skall ambitionen inte fördröja dig; om du betraktar slutet av dina dagar inte såsom ett straff, utan såsom en naturlig förordning, när du har drivit bort rädslan för döden från ditt bröst kommer inte någon fruktan att våga beträda det; om du betänker att lusten inte har skänkts till människan för förnöjelsens skull, utan för fortplantning av människor, skall varje begär gå förbi den oberörde, som inte har kränkts av detta hemliga fördärv som har inpräglats i självaste innanmätet. Förnuftet lägger ned alla laster inte en i sänder utan allihopa samtidigt; man besegrar dem samtligt en gång för alla. (13.2-3)

[18]Meinel, s. 173

Seneca menar alltså att *ignominia* kan förbises sålänge man inte bryr sig om vad andra tycker om en. Detta gäller definitivt för den vise, som har förmågan att förlita på sig själv och inte på andra. Med följande fråga ämnar Seneca ställa läsaren mot väggen:

> *ignominia tu putas quemquam sapientem moveri posse, qui omnia in se reposuit, qui ab opinionibus vulgi secessit?*
> Anser du att vilken vis man som helst, som förlitar helt på sig själv, som har avlägsnat sig från folkets åsikter, kan beröras av vanära? (13.4)

Det finns inget värre än vanära än en skamlig död (*plus etiam quam ignominia est mors ignominiosa*), hävdar Seneca.

I följande tre exempel illustrerar han det faktum att männen ifråga (Sokrates, Cato d.y., Aristides[19]) ansågs lida vanära enligt massan, fast de själva verkade inte vara av den uppfattningen. Sokrates lyckades reta upp samhället så till den grad att han dömdes till fängelse. Seneca anser att Sokrates berövade fängelset all dess vanära, ty ingen plats i vilken Sokrates huserade kunde synas vara ett fängelse (*carcerem intravit ignominiam ipsi loco detracturus; neque enim poterat carcer videri in quo Socrates erat*; 13.4). Med detta menas att Sokrates förde med sig värdighet av en sådan grad att det inte kunde vara möjligt för en sådan man att kännas vid vanära, oavsett var han befinner sig. Marcus Porcius Cato d.y. kandiderade till både pretor och konsul och förlorade i bägge instanser. Seneca anser här att det inte var Cato som blev vanärad, utan de två posterna, vilka Cato förlänade ära (*ignominia illa praeturae et consulatus fuit, quibus ex Catone honor habebatur*; 13.5). Aristides dömdes till döden, och de som mötte honom längs vägen sänkte sina ögon och snyftade, eftersom, som Seneca skriver, de ansåg att det inte bara var en rättvis man (*hominem iustum*) utan självaste rättvisan som dömdes till döden, dock var det en som spottade honom i ansiktet. Aristides torkade av det och log och sade till vakten "Påminn denne att inte öppna sin mun så fräckt hädanefter" (*admone istum, ne postea tam improbe oscitet*; 13.7). Detta, ansåg Seneca, var att göra en förolämpning mot självaste förolämpningen (*hoc fuit contumeliam ipsi contumeliae facere*).

Jämfört med dessa tre hade Seneca det relativt bra ställt. Såvitt man vet blev han inte fängslad; han utnämndes till pretor efter att ha blivit återkallad till Rom; däremot blev han ju dömd till döden, men till skillnad från Aristides blev han inte spottad i ansiktet. Det är tydligt att han hyser mycket beundran gentemot de ovannämnda, främst för att de lyckades stå över vanära och på så sätt uppvisade de ett beteende värdigt en *sapiens*.

[19]Både Basore och Meinel anser att Seneca har förväxlat Aristides med Phokion.

Contemptus

Seneca övergår från *ignominia* direkt till *contemptus*, dock utan att gå in på den helt utförligt. Han hävdar att ingen föraktas av en annan om denne inte föraktas av sig själv (*nemo ab alio contemnitur, nisi a se ante contemptus est;* 13.6). Vidare säger han att han vet att det finns de som säger att det inte finns något svårare att uthärda än förakt, och att döden således verkar vara mer önskvärd för dem (*scio quosdam dicere contemptu nihil esse gravius, mortem ipsis potiorem videri*; 13.8). Till dessa säger han att även exil är ofta fri från förakt (*et exilium saepe contemptione omni carere*); om en stor man faller är han fortfarande stor, även ifall framstupa, han föraktas ej mer än när man beträder ruinerna av ett nedfallet tempel, som de gudfruktiga förärar lika mycket som när det en gång stod upprätt (*si magnus vir cecidit, magnus iacuit, non magis illum contemni, quam aedium sacrarum ruinae calcantur, quas religiosi aeque ac stantis adorant*).

Seneca själv tycks inte kännas vid *contemptus*. Liksom den vise inte kan besegras av Fortuna ämnar Seneca visa sina belackare att han ingalunda har berörts av den rådande situationen. Med hjälp av sin *consolatio* visar han tydligt—inte bara för Helvia i synnerhet utan även för det romerska folket i allmänhet—att han är lycklig trots landsförvisningen. Genom att förtrösta sig på de stoiska skrifterna kan han uthärda de hårdaste av slag med jämnmod.

Meinel gör följande iögonenfallande observation:

> Auch dem Hinweis auf den Mann, der im Fallen noch Charakterstärke und Unerschütterlichkeit zeigt, liegen verschiedene Anschauungen zugrunde. Ganz deutlich steht hinter Senecas Worten das altstoische Dogma, daß der Weise vom Schicksal nicht besiegt werden kann. ... Wie sehr wünscht sich doch gerade der verbannte Seneca, daß auch seine gratia bei den Römern den Sturz ins Exil heil übereinstanden hat und daß Bewunderer vor den Trümmern seines Ansehens staunend stehen bleiben! Wie stark dieser Wunsch ist, mag man allein daraus ersehen, daß Seneca mit der großartigen Überhöhung des ehrbaren Verbannten die Abhandlung über die *ignominia exilii* und damit den ersten Teil der Schrift beendet und recht abrupt ausklingen läßt.[20]

Meinel poängterar att Seneca, med tanke på hans ställning i Rom, verkar vilja tillämpa kapitlets sista mening till sig själv i hopp om att hans landsmän kommer att häpna över att han fortfarande står stadig trots att han är i exil. Med denna mening avrundar han således det sista av de tre *incommoda* genom att påpeka att den vise inte förlorar sin storhet även ifall andra försöker störta honom.

[20]Meinel, s. 185-186

Senecas *remedium* åt Helvia

Med detta skiftar Seneca fokus från ämnet exil och riktar sig nu mot Helvia. Han hävdar att hon sörjer av egen anledning (*sequitur ut causae tuae te stimulent*; 14.1) och ger två skäl till detta: hon sörjer antingen för att hon har förlorat något slags skydd, eller för att hennes längtan efter honom är mer än vad hon kan uthärda (*nam aut illud te movet, quod praesidium aliquod videris amisisse, aut illud, quod desiderium ipsum per se pati non potes*). Vad gäller det första alternativet refererar han till andra mödrar som har utnyttjat sina söner p.g.a. brist på självtillit. Han väljer att överväga det andra alternativet som försök till förtröstan mot den sanna källan till kraften av en mors sorg. Det verkar som om hon beklagar sig över det faktum att hon inte lär få återse honom; att hennes liv inte tycks ha någon mening längre. Seneca anspelar här på Fortunas makt; han anser att det var hennes vilja att han och Helvia skulle skiljas åt två dagar innan domen föll. Han observerar att ju längre hon var frånvarande, desto mindre var hennes längtan efter honom:

> *bene nos longinquitas locorum diviserat, bene aliquot annorum absentia huic te malo praeparaverat: redisti, non ut voluptatem ex filio perciperes, sed ut consuetudinem desiderii perderes. si multo ante afuisses, fortius tulisses ipso intervallo desiderium molliente; si non recessisses, ultimum certe fructum biduo diutius videndi filium tulisses.*
> Det var för väl att platsernas avstånd hade skilt oss åt, det var för väl att några års frånvaro hade förberett dig för detta onda: du återvände, inte för att finna nöje i din son, utan för att göra dig av med längtandets vana. Om du skulle ha varit frånvarande mycket tidigare, skulle du ha burit det kraftigare sedan själva mellantiden skulle ha mildrat din längtan; om du inte hade gett dig iväg, skulle du förvisso ha fått en sista chans att se din son två dagar längre. (15.3)

Han fordrar att Helvia bör ta mer mod till sig och bekämpa Fortuna ju svårare omständigheterna blir:

> *sed quanto ista duriora sunt, tanto maior tibi virtus advocanda est et velut cum hoste noto ac saepe iam victo acrius congrediendum.*
> Men ju hårdare dessa [omständigheter] är, desto mer mod bör du påkalla och du bör kämpa häftigare med en välkänd och ofta nu besegrad fiende. (15.4)

Senecas *remedium* består främst av att Helvia bör ägna sig åt filosofiska studier, ty de kommer att hela hennes sår och slita loss hela sorgen från henne (*illa* [sc. *liberalia studia*] *sanabunt vulnus tuum, illa omnem tristitiam tibi evellent*; 17.3). Han grämer sig dock över det faktum att hennes make avrådde henne från dem; om det inte vore för hans ålderdomliga stränghet (*antiquus rigor*) skulle hon säkerligen ha fått en grundlig kännedom om filosofi istället för en ytlig kunskap om den:

> *utinam quidem virorum optimus, pater meus, minus maiorum consuetudini deditus voluisset te praeceptis sapientiae erudiri potius quam imbui!*

> Måtte min fader, förvisso högt framstående bland män, ha varit mindre given åt våra förfäders seder och velat att du skulle undervisas i filosofins läror hellre än att känna till dem ytligt! (17.4)

Vidare nämner han att hans far inte tillät henne att fördjupa sig i dem eftersom vissa kvinnor använder litteratur mer för luxuösa än för förnuftiga syften (*litteris non ad sapientiam utuntur sed ad luxuriam instruuntur*). Seneca hävdar att dessa studier har en stor fördel:

> *...nunc ad illas* [sc. *disciplinas*] *revertere; tutam te praestabunt. illae consolabuntur, illae delectabunt, illae si bona fide in animum tuum intraverint, numquam amplius intrabit dolor, numquam sollicitudo, numquam adflictationis irritae supervacua vexatio: nulli horum patebit pectus tuum; nam ceteris vitiis iam pridem clusum est. haec quidem certissima praesidia sunt et quae sola te fortunae eripere possunt.*
> Återvänd nu till de studierna; de kommer att hålla dig säker. De kommer att trösta dig, likaså förnöja dig, [och] om de så har äntrat ditt sinne med god tro, kommer smärta, oro och det lönlösa kvalets gagnlösa plåga aldrig mer att äntra dig: ditt bröst kommer inte att öppnas för något av dem; ty det är sedan länge slutet för de övriga lasterna. Dessa är förvisso de säkraste skydden och endast de bör kunna rädda dig från Fortuna. (17.4-5)

För en stoiker är filosofin det mänskliga förnuftets övningsområde[21]; filosofin stärker sinnet och gör människan immun mot Fortunas nycker. Fast innan Helvia kan trösta sig i de filosofiska skrifterna, föreslår Seneca att hon finner tröst hos sina närmaste anhöriga: fadern, sönerna Novatus och Mela samt barnbarnen Marcus[22] och Novatilla. Av texten att döma var Novatus en högt uppsatt politiker och Mela hade vänt ryggen åt det allmänna livet och föredragit en mer stillsam tillvaro. Genom detta kan Helvia dra fördel av bådadera:

> *potes alterius dignitate defendi, alterius otio frui.*
> Du kan skyddas av den enes ställning samt njuta av den andres ledighet. (18.3)

Seneca sätter extra fokus på sin moster, Helvias främsta *solacium*, hon som bar Seneca till Rom i sina armar och som stödde honom i hans kvestur. Han uppmuntrar Helvia att dela sin sorg med henne, och som han skriver lär mostern dela med sig av en upplevelse som Seneca själv tycks ha bevittnat: Mitt under en resa till Rom miste hon sin make C. Galerius, guvernör i Egypten, och trots det häftiga ovädret åsidosatte hon sin egen säkerhet och lyckades föra hans kropp i land och begrava den. Seneca jämför hennes dåd med Alkestis som valde att offra sig själv i sin makes ställe, och poängterar att Alkestis dessutom hade besjungits av poeter; därtill hävdar han att hans moster hade utfört ett mer heroiskt dåd som därför borde ha rönt mer beröm än Alkestis:

[21]Meinel, s. 207
[22]Favez (s. 96) nämner att det kan röra sig om antingen en son till Seneca eller brorsonen Lucanus.

hoc amplius est, discrimine vitae sepulcrum viro quaerere; maior est amor, qui pari periculo minus redimit.
Detta med att ordna med en begravning åt maken trots risk för ens liv är betydligt mer; kärleken är större för den som återgäldar mindre i likvärdig fara. (19.5)

Retoriska särdrag

Som romersk statsman var det av stor vikt att vara retoriskt lagd, och Seneca var inget undantag. I denna text använder han sig av *refutatio* (vederläggning), särskilt i de passager där han låter sin fiktive samtalspartner komma till tals. *Refutatio* är den del av talet där argument läggs fram som sedan används för att motverka och felbevisa motargument. Cicero ger en utförlig skildring av termen i *De inventione* I.42-51, dock där använder han termen *reprehensio*.

Ett annat mycket förekommande retoriskt särdrag är anafor, där varje fras börjar på samma ord (exempel på anafor finns på s. 6 (14.3, 5x *tu*) och s. 9 (6.2, 7.4, där *alios* förekommer totalt 10 gånger). Andra ord som används som anaforer är *quid* (totalt 19), *cum* (totalt 9) och *nihil* (totalt 8). Dessa ger tydlig emfas åt texten, och visar på så sätt Senecas hantering av retoriska element.

Seneca var mest känd för sina *sententiae* (bevingade ord)—korta, koncisa och intrycksfulla. Många av dessa består av antiteser som givetvis inte är frånvarande ens i denna text. Exempel av dessa är följande:

hoc adhuc defuerat tibi, lugere vivos
detta hade du ännu saknat: att sörja de levande (2.5)
Brutus sine Marcello reverti se doluit, Caesar erubuit
Brutus grämde sig över att återvända utan Marcellus, [och] Caesar rodnade (9.6)
vomunt ut edant, edunt ut vomant
De spyr så att de äter, de äter så att de spyr (10.3)
contumeliam ipsi contumeliae facere
att göra en förolämpning på själva förolämpningen (13.7)
si magnus vir cecidit, magnus iacuit
om en stor man faller är han fortfarande stor, även ifall framstupa (13.8)

Senecas definition av exil som *loci commutatio* (platsskifte) kan tolkas som en omskrivning, eller rentav en eufemism, att det helt enkelt skall verka mer harmlöst än det verkligen är. Såsom retoriker kan man frestas till att färglägga en svartvit bild och på så sätt ge den en helt ny dimension. För Seneca är exil någonting helt trivialt, och de som är av annan mening (läs: icke-stoiker) skulle hävda att han håller på med skönmåleri. Seneca verkar inte ha några problem med att felbevisa de flesta om inte alla motargument, särskilt vad gäller *carere patria intolerabile est*—som stoiker är det rentav omöjligt för honom att stödja en sådan paroll eftersom den strider mot stoicismens lära. Här är det även viktigt att ta i akt att Seneca var först och främst stoiker, och när han besvarar argument som dessa gör han det i egenskap av stoiker.

Menar Seneca det han säger?

Dock finns det de som inte verkar hålla med. Ferrill hävdar i sin artikel *Seneca's Exile and the Ad Helviam: A Reinterpretation* att vi borde vara försiktiga att inte ta Senecas ord på fullt allvar. Han skriver följande:

> Modern scholars have assumed that Seneca was sincere in all that he said. There are, however, strong and compelling reasons to believe that Seneca was not at all sincere and that indeed he meant just the opposite of what he said.[23]

Till att börja med kan man begrunda hur Seneca själv betraktade sin exilplats. Han kallar Korsika för *nudum saxum* (karg klippa, 6.5) och går så långt som att säga att ön saknar träd och hamnar. Detta står i direkt motsägelse till Theophrastos och Plinius d.ä., enligt Gahan:

> Seneca's picture of Corsica is interesting. The island is said to lack trees and (suitable) harbors. What place of exile is there to be found, he asks (Cons. Helv. 6.5), so bare as his ... ? The land produces, he goes on (9.1), neither fruit nor shade trees .... Corsica's want of harbors is attributed (7.8) to the nature of the surrounding sea .... Seneca's insistence on the lack of trees on Corsica directly contradicts Theophrastus and Pliny. Theophrastus says (Hist. Pl. 5.8.2) that the whole island was overgrown with trees, and Pliny ranks (HN 16.197) Corsica's firs among the best anywhere. As for the harbors, Diodorus states that the island as a whole was "well-provided with anchorages" (5.13.3).[24] (min understrykning)

Ferrill är övertygad om att trösteskriften hade författats främst för att publiceras, och att den var riktad mot kejsarfamiljen, för att visa dem att Seneca hade försakat sina politiska ambitioner för att på så sätt kunna förvissa sig om att han förr eller senare skulle återkallas till Rom:

> There can be no doubt that the *Ad Helviam* was written for publication. All the evidence indicates that Seneca took unusual pains to polish this work. It is the most perfectly organized of all his philosophical treatises. Its intended audience was not Seneca's mother, but the upper levels of Roman society including those near the emperor and empress. ... The primary object of Seneca's *Ad Helviam* was to enable Seneca to renounce his political ambitions in order to effect his recall. ... But there was another motive in its composition. Seneca had to rely on his friends and other aristocrats to call the attention of the emperor and empress to his work. It is perfectly clear that to do this Seneca played on the sympathies of this Roman audience.[25]

[23] Ferrill (1966:254)
[24] Gahan (1985:146)
[25] Ferrill (1966:255)

Ferrill går så långt som att säga att *Ad Helviam*

> ...is insincere only in its major point, i.e. that exile was simply a *loci commutatio*, and in its stated purpose, to console Helvia.[26]

Ferrill menar här att trösteskriften, förutom att den var ämnad att skänka Helvia tröst, hade som yttersta syfte att övertyga kejsaren att Seneca hade sonat sina förseelser och att han därmed hoppades på att hans exil kunde hävas. Favez är också inne på samma bana, men till skillnad från Ferrill anser han att Seneca är helt uppriktig.[27] Genom att ägna sig åt skrivande och studier kan den förvisade för ett tag glömma det befintliga elände han råkar befinna sig i, men efter ett tag gör sig verkligheten påmind med hårda nypor, och även om Seneca sade sig uthärda sin exil med jämnmod kunde även han börja tvivla, såsom exemplifieras tämligen starkt i *Consolatio ad Polybium*, fast detta kan vi lämna därhän.

Förvisso kan man konstatera att Seneca överdriver eller rentav har fel när han kallar Korsika för en karg klippa. Men att betrakta hans verk inalles som falskt synes mig vara aningen långsökt. Varför skulle Seneca vara oärlig? Skulle det verkligen falla honom in att låtsas trösta sin mor? Om så vore fallet skulle han inte ha haft någon anledning till att författa en *consolatio* överhuvudtaget. Att exil är blott ett platsskifte borde vara upp till var och en att avgöra. Seneca följer ju trots allt den stoiska maximen om att hela världen är ens hemvist, oavsett om situationen är av politisk karaktär.

Översikt

Vilken slutsats kan man då dra ifrån detta? Av texten att döma tycktes Seneca inte bekymra sig särskilt mycket över sin situation. Utifrån ett stoiskt perspektiv finns det ingen exil, ty enligt stoikerna är hela världen ens hemvist. Fattigdom är att föredra framför rikedom, eftersom den överensstämmer mer med den naturliga ordningen. Vad gäller vanära och förakt gäller det att välja förnuftets väg och undvika ett liv av laster eftersom det är mer gynnsamt för både människan och själen. De rika kan ha en benägenhet att se ner på de icke-rika, och ett sådant liv är inte att rekommendera. Dessutom kan det hända att ju rikare man är, desto större är risken att utsättas för förakt och till viss grad även vanära. Seneca har fastställt att fattigdom kan vara berikande för själen eftersom den fattige uppvisar mer av ett naturligt sinnelag än den rike.

[26] ibid, s. 256
[27] Favez, s. 21

Därför säger han att den som kan leva i enkla omständigheter även på öde platser är den mest exemplariska av alla människor, ty denne är tillfreds med sig själv, kräver inget onödigt för att ta sig fram genom livet, finner ro i sin själ och bryr sig inte om vad andra tycker om vederbörande. Det är bara att tänka på Marcellus och hur nöjd han tycktes vara i Mytilene. Som Seneca själv ser det är exil blott ett platsskifte och inget annat, och är lika naturligt som att födas och dö.

Själva syftet med denna skrift var att trösta Helvia, och Seneca har gjort det klart för henne att han har det bra, och därför borde hon inte sörja honom. Även om hon har "mist" honom kan hon alltid, vilket Seneca rekommenderar, finna tröst hos sina övriga anhöriga. Förutom det gör hon bäst i att ägna sig åt filosofi, vilken Seneca hävdar kommer att hjälpa henne bearbeta hennes sorg. Genom att referera till andra i liknande situationer ämnar han visa henne hur bra ställt han har det—det är hans sätt att övertyga henne om att hans läge inte är något man borde begråta sig över. Man kan lätt förmoda att Helvias *pudicitia* är det som har gjort henne stark inombords, åtminstone om man ska tro Seneca. Det bör noteras att han höll henne väldigt kär.

Så som jag ser det har Seneca en tydlig poäng här: genom att byta bostad lär man sig mer om världen; man behöver inte vara rik för att vara tillfreds; naturen har gjort så att man gör bäst i att uthärda varje slag oavsett hur hårt det är, och inte gräma sig över det. Det må låta en aning strikt för vissa, men själv anser jag att det förekommer en logisk framtoning i texten. Ej heller behöver man nödvändigtvis vara stoiskt lagd för att kunna uppskatta dess budskap.

Vad gäller själva syftet med Senecas *consolatio* är något jag inte har valt att lägga någon större vikt på. Det är främst innehållet som står i fokus, och om hur Seneca har framlagt det. Huruvida den publicerades för en större läsekrets är av ringa betydelse i detta fall. Jag var främst intresserad av textens stoiska element och om hur de kan appliceras till själva ämnet exil.

Bibliografi

Primärlitteratur

Lucius Annaeus Seneca d.y., De consolatione ad Helviam matrem

Sekundärlitteratur

Abel, Karlhans, Bauformen in Senecas Dialogen, Heidelberg (1967).

Basore, John W., Seneca: Moral Essays, Vol. II, London (1958).

Duff, J. Wight, A literary history of Rome in the Silver Age—from Tiberius to Hadrian (ed. A.M. Duff), London (1960).

Favez, Charles, L. Annaei Senecae Dialogorum Liber XII ad Helviam matrem de Consolatione: texte latin publié avec une introduction et un commentaire explicatif, Lausanne-Paris (1918).

Ferrill, Arther, "Seneca's Exile and the Ad Helviam: A Reinterpretation", Classical Philology 61, s. 253-257 (1966).

Gahan, John J., "Seneca, Ovid, and Exile", The Classical World 78, s. 145-147, Pittsburgh (1985).

Irvine, William B., A guide to the good life: the ancient art of Stoic joy, Oxford (2009).

Lindberg, Bo, Stoicism och stat, Stockholm (2001).

—Seneca—människosläktets lärare, Stockholm (2010).

Meinel, Peter, Seneca über seine Verbannung, Bonn (1972).

Appendix

Abel, Karlhans, "Helvia, Mutter des Philosophen Seneca", RE Suppl-Bd. 12, s. 426-437 (1970).

—"Sen. dial. 12,18,4 ff.: ein Zeugnis für die Biographie Lucans?", Rheinisches Museum für Philologie 115, s. 325-329 (1972).

Alexander, W.H., "Critical notes: Seneca's dialogi VII-XII", American Journal of Philology 56,3, s. 216-224 (1935).

Alonso del Real, Concepción, "Marcia y Helvia: un contrapunto?", s. 303-370; Rodríguez-Pentoja, Miguel (ed.), Séneca dos mil años después: actas del congreso internacional conmemorativo del bimilenario de su nacimiento (Córdoba, 24 a 27 de septiembre de 1996), Córdoba (1996).

Arnold, E. Vernon, Roman Stoicism, London (1911).

Barzanò, Alberto, "Sen. Ad Helv. 7. 8-9: la battaglia del 'Mare Sardo' e la fine della colonizzazione focea della Corsica", s. 69-80; Sordi, Marta (ed.), Emigrazione e immigrazione nel mondo antico, Milano (1996).

Buresch, C., "Consolationum a Graecis Romanisque scriptarum historia critica", LSKPh 9, s. 1-170 (1887).

Coccia, Michele, "Seneca ad Helviam 8.8", Giornale Italiano di Filologia 9, s. 262-264 (1956).

—"La consolatio in Seneca", Rivista di Cultura Classica e Medioevale 1, s. 148-180 (1959).

Cosimi, J., "Sénèque et la langue des Corses (Consol. à Helvia 7.8-9)", Revue des Études Latines 32, s. 111-115 (1954).

Dartigue-Peyrou, Jean, Quae sit apud Senecam consolationum disciplina vis ratioque (dissertation), Paris (1897).

degl' Innocenti Pierini, Rita, "Echi delle elegie ovidiane dall'exilio nelle consolationes ad Helviam e ad Polybium di Seneca", Studi Italiani di Filologia Classica 52, s. 109-143 (1980).

Deissner, K., "Das Idealbild des stoischen Weisen", Greifswalder Universitätsreden 24 (1930).

Delatte, L. & Évrard, E., Sénèque, Consolation à Helvia, Index verborum, Relevés statistiques, Haag (1963).

de Vico, G., "Premesse per una lettura delle 'Consolationes' di Seneca", Giornale Italiano di Filologia 8, s. 333-348 (1955).

Edelstein, Ludwig, The meaning of Stoicism, Cambridge/Mass. (1966).

Friedländer, L., "Der Philosoph Seneca", Historische Zeitschrift 85/2, s. 193-249 (1900).

Galdi, M., "Sulle consolationes di Seneca", Athenaeum 6, s. 220-248 (1928).

Gercke, Alfred, "De consolationibus, in: Tirocinium philologum sodalium regii seminarii Bonnonensis", s. 28-73, Berlin (1883).

Grollios, Constantine C., Some aspects of Seneca's consolations (dissertation), Oxford (1954).

Harich, Henriette, "Zur Präsenz des Weiblichen und zur Einschätzung der Frau bei Seneca Philosophus", Grazer Beiträge 19, s. 129-155 (1993).

Kamp, H.W., "A misinterpretation in regard to Seneca's son", The Classical Journal 29, s. 129-130 (1934).

—"Two misinterpretations, in regard to the deaths of Seneca's mother and uncle", The Classical Journal 29, s. 289-296 (1934).

—"Concerning Seneca's exile", The Classical Journal 30, s. 101-108 (1934).

Lafaye, G., "Sénèque, ad Helviam matrem de consolatione (Gertz)", Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes 21, s. 176-178 (1897).

—"Sénèque, Consolation à Helvia", Revue des Cours et Conférences 5,6, s. 255-259 (1896); 5,9, s. 392-398 (1897); 5,14, s. 641-649 (1897).

Launay, "Le thème de l'exil chez Ovide et chez Sénèque", Mémoire de Diplôme d. Ét. Sup. Fac des Lettres, Paris, Revue des Études Latines, Paris, Les Belles Letres (1946).

Loretto, Franz, "Das Bild der Frau in Senecas philosophischen Schriften", Ziva Antike 27, s. 119-128 (1977).

Malchow, Roland, Interpretation von Senecas Werken De constantia sapientis (dial. 2), Ad Marciam de consolatione (dial. 6), Ad Helviam matrem de consolatione (dial. 12), Karlsruhe (1994).

Manning, C.E., "Seneca And The Stoics On The Equality Of The Sexes", Mnemosyne (Fourth Series, Vol. 26, Fasc. 2, s. 170-177) (1973).

—"The Consolatory Tradition And Seneca's Attitude To The Emotions", Greece & Rome (Second Series, Vol. 21, #1, s. 71-81) (1974).

Marcos Celestino, Mónica, "Las 'Consolationes' de Séneca", Estudios humanísticos 20/1998, s. 69-84, Universidad de León (1998).

Martha, J., "L'exil en Corse.—La 'Consolation à Helvia'. La 'Consolation à Polybe'", Revue des Cours et Conférences 16,16, s. 735-742 (1908).

Mauch, Mercedes, "Senecas Frauenbild in den philosophischen Studien", Studien zur klassischen Philologie 106 (1997).

Mirón, Dolores, "Helvia y los viajes. A propósito de Séneca, 'Ad Helviam matrem de consolatione'", Les Études Classiques 76, s. 233-254 (2008).

Monti, S., "Seneca Ad Helviam matrem de consolatione VII.7", Rendiconti della Accademia di Archeologia, Lettere e Belli Arti 13, s. 107-110 (1957).

Motto, Anna Lydia, "Recent Scholarship On Seneca's Prose Works", The Classical World 54/1, s. 13-18 (1960).

—"Seneca on trial: the case of the opulent Stoic", The Classical Journal 61, s. 254-258 (1966).

—Seneca sourcebook: guide to the thought of Lucius Annaeus Seneca in the extant prose works—Epistulae Morales, the Dialogi, De Beneficiis, De Clementia, and Quaestiones Naturales, Amsterdam (1970).

Negro, Innocenzo, "L. Anneo Seneca, La consolazione ad Elvia e passi scelti, commento e note", Nuovo Didaskaleion, Torino, s. 1-62 (1957).

Williams, Gareth D., "States of exile, states of mind: Paradox and reversal in Seneca's 'Consolatio ad Helviam matrem'", s. 147-173; Volk, Katherine & Williams, Gareth D. (eds.), Seeing Seneca whole: Perspectives on Philosophy, Poetry, and Politics, Leiden; Boston (2006).

Wistrand, Magnus, Seneca—Om livets korthet och andra skrifter, Göteborg (2012).